

viriyeye yetinmeyip Hz. Muhammed'in tarihî varlığının ötesinde ezeli bir varlığın hakikatini (hakikat-i Muhammediyye) ve nurunun bulunduğu, bu nurun kıyamet gününe kadar velîlerde zuhur ederek varlığını devam ettireceğine inandıklarını söylemiş, daha sonra sûfilerin Hz. Peygamber hakkındaki inanışlarıyla hristiyanların Hz. İsa'nın şahsiyeti hakkındaki görüşleri arasında karşılaştırmalar yapmıştır. Ebû'l-Alâ el-Afîfî eseri, müellifin "An Historical Inquiry Concerning the Origin and Development of Sufism" (JRAS, 1906, s. 203-348), "Asceticism (Muslim)", (ERE, II, 99-105), "Sufis" (ERE, XII, 10-17) ve "The Goal of Mohammedan Mysticism" (JRAS, 1913, s. 55-68) adlı önemli makaleleriyle tasavvuf araştırmalarında Nicholson'un yerini değerlendiren bir giriş ekleyerek *Fi't-Taşavvufi'l-İslâmî ve târîhihi* adıyla Arapça'ya çevirmiştir (İskenderiye 1946). Kitap, "Asceticism" dışında yukarıda adı geçen üç makale ve Afîfî'nin girişiyle birlikte Türkçe'ye tercüme edilmiştir (trc. Abdullah Kartal, *Tasavvufun Menşei Problemi*, İstanbul 2005). 4. *The Mathnawî of Jalaluddin Rûmî*. Nicholson'un tasavvuf kültürüne en büyük hizmeti Mevlânâ'nın *Meşnevî*'sinin tahkikli neşri ve İngilizce tercüme ve şerhidir (I-VIII, London 1925-1940), *Meşnevî*'nin modern dönemde yapılan tercüme ve şerhlerinde Nicholson'un metni esas alınmıştır. Bugün Batı dünyasında onun bu çalışmasına atıf yapmadan Mevlânâ'dan bahsetmek neredeyse imkânsızdır. 5. *Rûmî. Poet and Mystic 1207-1273*. Nicholson'un Mevlânâ'ya dair makalelerini ihtiva etmektedir (Oxford 1966). Eser Türkçe'ye tercüme edilmiştir (*Mevlânâ Celâleddîn-i Rûmî*, trc. Ayten Lermioğlu, İstanbul, ts.).

Nicholson'un diğer önemli telif, tercüme ve neşirleri şunlardır: *Selected Poems from the Diwân-i Shamsi Tabriz* (Cambridge 1898); *The Tadhkiratu'l-Awliyâ* (I-II, London 1905-1907, Memoirs of the Saints); *A Literary History of the Arabs* (London 1907, 1977); *The Don and the Dervish* (London 1911, Hâfız, Attâr, Sa'dî, Mevlânâ ve İbnü'l-Fârîz'dan seçilmiş şiirlerin tercümesidir); *The Kashf al-Mahjûb. The Oldest Persian Text on Sufism* (London 1911); *The Tarjumân al-Ashwâq* (London 1911, İbnü'l-Arabî'ye ait eserin neşir ve tercümesidir); *The Kitâb al-Lumâ'* (London 1914); *The Secrets of the Self* (London 1920, Muhammed İkbâl'in *Esrâr-ı Hodî* adlı eserinin tercümesidir); *The Farsnâme of İbnü'l-*

Balkhî (London 1921, Guy le Strange ile birlikte); *The Tales of Mystic Meaning* (London 1931); *A Persian Lyrics* (London 1931, İran şairlerinden yirmi altı parça şiirin tercümesidir); *A Persian Forerunner of Dante* (Towyn-on-Sea 1944, Hakîm Senâî'nin *Seyrû'l-'ibâd ile'l-me'âd* adlı eserinin özet manzum tercümesidir). Nicholson'un ayrıca *Journal of the Royal Asiatic Society*, *Muséon*, *Islamica*, *Quest*, *Search* gibi ilmi dergilerde makaleleri yayımlanmıştır.

BİBLİYOGRAFYA :

R. A. Nicholson, *Fi't-Taşavvufi'l-İslâmî ve târîhihi* (trc. Ebû'l-Alâ Afîfî), İskenderiye 1946, tercüme edenin girişi, s. c, s; a.mlf., "Sufis", *ERE*, XII, 10-17; *The Dictionary of National Biography 1941-1950* (ed. L. G. Wickham - E. T. Williams), Oxford 1959, s. 628-629; A. J. Arberry, *Oriental Essays Portraits of Seven Scholars*, London 1960, s. 197-232; Müctebâ Minovî, *Naqd-i Hâl*, Tahrân 1351 hş., s. 417-421; Necib el-Akiki, *el-Müsteşri-kûn*, Kahire 1980, II, 92-93; Ahmed İsmailoviç, *Felsefetü'l-istişrâk ve eşeruhâ fi'l-edebi'l-'Arabîyyi'l-mu'âşır*, Kahire 1980, s. 326-331; Mişâl Cühâ, *Dirâsâtü'l-'Arabîyye ve'l-İslâmîyye fi 'Urûbâ*, Beyrut 1982, s. 43-45; Abdurrahman Bedevî, *Mevsû'atü'l-müsteşrikin*, Beyrut 1984, s. 415-417; Mustafa Hüseyinî Tabâtabâî, *Naqd-i Âşâr-ı Hâverşinâsân*, Tahrân 1375 hş., s. 53-61; Kasım Ganî, "Profesör R. Nicholson", *Nâme-i Ferhengistân*, II/2, Tahrân 1323 hş., s. 7-12.

SÜLEYMAN DERİN

NİDÂİ (نَدَائِي)

Nidâî Mehmed Çelebi Ankaravî
(ö. 975/1567'den sonra)

Osmanlı hekimî.

Hayatı hakkındaki sınırlı bilgiler kendi eserlerine dayanmaktadır. *Esrâr-ı Genc-i Ma'nâ* adlı manzum eserinin sonunda o sırada otuz beş yaşında olduğunu söylediğine ve bu çalışmasını 950'de (1543) tamamladığına göre 915'te (1509) doğmuş olmalıdır (Diriöz, s. 42-43). Daha sonra babasıyla birlikte Kudüs'ten Ankara'ya gidip yerleştiği bilinmektedir. Geleneksel eğitimi âlim bir kişi olan babasından ve onun çevresinden aldığı sanılmaktadır. Kırım'a yaptığı bir seyahat esnasında Sâhib Giray tarafından kabul edilmesi ve ona hocalık yapması iyi bir tahsil gördüğünü ortaya koymaktadır. *Menâfiu'n-nâs*'ın giriş kısmında verdiği bilgilerden Sâhib Giray nezdinde büyük itibar kazandığı ve Kanûnî Sultan Süleyman'a elçi olarak gönderildiği, fakat kendisini çekemeyen hasımlarının iftirası yüzünden geri geldiğinde zindana atıldığı ve yedi yıl zindanda kaldığı anla-

şılmaktadır. Bu süre zarfında kendini tasavvufa veren Nidâî tasavvufa ilgili yirmi iki manzume yazdığını, zindandan çıktıktan sonra Hz. Peygamber'in soyundan yaşlı bir şahısla karşılaştığını ve ondan tıp tahsil ederek icâzet aldığını belirtir (*Menâfiu'n-nâs*, vr. 4^b-5^a).

Kırım'dan dönüşünde Konya'ya giden Nidâî şehirde valilik yapan Şehzade Selim'in himayesine girdi ve onun hekimi oldu; bu sırada Mevlevî tarikatına intisap etti. Kendisi hakkında "bu bende derviş Nidâî" demesi onun hekimlikten önce tasavvufî eserler yazmasından, "Çelebi" nisbesiyle anılması ise Mevlevîliğe intisabından kaynaklanmaktadır. Şehzade Selim 974'te (1566) tahta çıkınca saray hekimliğine getirilen Nidâî'nin hekimbaşılığa kadar yükseldiğini söyleyenler varsa da (Osman Şevki, s. 205) Kanûnî Sultan Süleyman ve II. Selim dönemi hekimbaşları listesinde onun adına rastlanmamaktadır (*DîA*, XVII, 162). Ancak adı Kanûnî devri hekimbaşlarından Kaysûnizâde Bedreddin Muhammed b. Muhammed ile karıştırıldığı için kaynaklardan Kaysûnizâde Mehmed Çelebi diye söz eder (Şeşen, s. 321). Nidâî'nin II. Selim'e sunduğu *Rebî'u's-selâme* adlı eserinde kendisini, "Bu muhlis-i bî-riyâ'ya'nî Kaysûnizâde Nidâî ki ..." şeklinde tanıttı. Nidâî'nin vefatıyla ilgili bir kayıt mevcut değilse de *Dürr-i Manzûm* adlı eserini II. Selim'e 975'te (1567) takdim ettiği dikkate alınarak bundan sonraki bir tarihte öldüğü söylenebilir.

Eserleri. Klasik kaynaklarda ve çağdaş araştırmalarda Nidâî'ye nisbet edilen çalışmaların sayısının yedi ile on dokuz arasında değiştiği görülmektedir. Ancak bunların bir kısmının müellifin eserlerindeki bölüm başlıklarından ibaret olduğu, bazılarının da yanlışlıkla ona isnat edildiği anlaşılmaktadır (*Nidâî-Dürr-i Manzûm*, s. 12). 1. *Menâfiu'n-nâs*. 1566'da manzum-men-sur olarak yazılan eserin Kaysûnizâde Bedreddin'in tıbbâ dair Arapça bir kitabının tercümesi olduğu belirtiliyorsa da müellif tercümesini Farsça bir çalışmadan yaptığını söylemektedir (vr. 103^a). Altmış bölüm (bab) halinde düzenlenen eserin manzum kısımları mesnevi tarzında yazılmıştır. Kırk dört beyitlik bir kısmı tıp ilmiyle ilgili âyet ve hadislerin yer aldığı bir giriş takip eder. Ardından bölümlerin başlıkları sıralanır; son bölümde müellif yaptığı seyahatlere ve karşılaştığı bazı olaylara yer verir. Kitabın yalnız Türkiye kütüphanelerinde doksan yedi adet nüshasının bulunmasından

(Şeşen, s. 325-331) çok yaygın biçimde kullanıldığı anlaşılmaktadır. Eser üzerine Sadettin Özçelik bir doktora tezi hazırlamıştır (bk. bibl.). 2. *Dürr-i Manzûm*. *Menâfiu'n-nâs*'ın 721 beyitlik bir muhtasarıdır. II. Selim'e takdim edilen bu Türkçe mesnevi üzerinde Ümrân Ay yüksek lisans çalışması yapmıştır (bk. bibl.). 3. *Rebiu's-selâme*. Veba ve kolera hastalıklarını konu alan bu manzum-mensur eser de II. Selim'e sunulmuştur (Hacı Selim Ağa Ktp., nr. 882/3; TSMK, Yeni Koleksiyon, nr. 1744). 4. *Tenbihnâme*. Ahlâk ve tasavvufa dair almış bir fasıl ve yetmiş hikâyeden oluşan bu manzum-mensûr eser 952'de (1545) kaleme alınmıştır (Süleymaniye Ktp., Düğümlü Baba, nr. 311; Beyazıt Devlet Ktp., Veliyyüddin Efendi, nr. 1657/1; Ankara Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Ktp., nr. 45080). 5. *Esrâr-ı Genc-i Ma'nâ*. 950'de (1543) telif edilen tasavvufa dair bu eser on bölümden ve yirmi ikisini müellifin Kurım'da zindanda iken yazdığı yirmi dokuz hikâyeden oluşmaktadır. Bilinen tek nüshası Nuruosmaniye Kütüphanesi'nde kayıtlıdır (nr. 2270). 6. *Tercüme-i Nazm-ı Lokman Hekim*. *Menâfiu'n-nâs*'ın tedaviyle ilgili bölümündeki "Ma'cûn-i Câvidân" başlıklı otuz beyitten oluşmaktadır (*Nidâi-Dürr-i Manzûm*, s. 13). 7. *Vasiyetnâme* (*Pendnâme*, *Nasihâtname*). Tıp ahlâkına dair otuz dört beyitlik bir eser olup *Menâfiu'n-nâs*'ın elli sekizinci babından ibarettir (Şeşen, s. 331). Bunlardan başka Nidâi'ye *Fetihnâme-i Kal'a-i Cerbe*, *Tabâbet-i Beşeriyye* ve *Baytariyye* ve *Edviye-i Müfrede* isimli eserler nisbet edilmiştir (*Nidâi-Dürr-i Manzûm*, s. 19).

BİBLİYOGRAFYA :

Nidâi, *Menâfiu'n-nâs*, Hacı Selim Ağa Ktp., nr. 885, vr. 4r-5r, 103r; a.e.: *Dil Özellikleri-Metin-Sözlük* (haz. Sadettin Özçelik, doktora tezi, 1990), İnönü Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü; *Nidâi-Dürr-i Manzûm* (*İnceleme-Karşılaştırmalı Metin*) (haz. Ümrân Ay, yüksek lisans tezi, 2000), MÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü Türkîyat Araştırmaları Enstitüsü, s. 12-19; *Osmanlı Müellifleri*, III, 239; Osman Şevki [Uludağ], *Beş Buçuk Asırlık Türk Tababeti Tarihi*, İstanbul 1341/1925, s. 205; Abdülhak Adnan Adivar, *Osmanlı Türklerinde İlim*, İstanbul 1970, s. 100-101; Şeşen, *Fihri-sü mahfûzâtı't-tıbbi'l-İslâmî*, s. 321, 325-331; Meserret Diröz, "Şaban Nidâi", *Hekimbaşı Kay-suni-zade Mehmed Efendi (1512-1569)*, Ankara'lı Şair Hekim Nidâi (1502-1570), *Türk Hat Sanatı*, Kayseri 1990, s. 42-43; Ali Rıza Karabulut, "Hekim Şaban Nidâi'nin Eserleri", a.e., s. 68-94; Nurten Çankaya, "Osmanlılarda Manzum Tıp Eserleri: Hekim Nidâi ve ed-Dürrü'l-Manzûm", *P Sanat Kültür Antika*, sy. 27, İstanbul 2002, s. 80-91; Nil Sarı, "Hekimbaşı", *DİA*, XVII, 162; Ahmet Özel, "Kaysünizâde", a.e., XXV, 105-106.

SADETTİN ÖZÇELİK

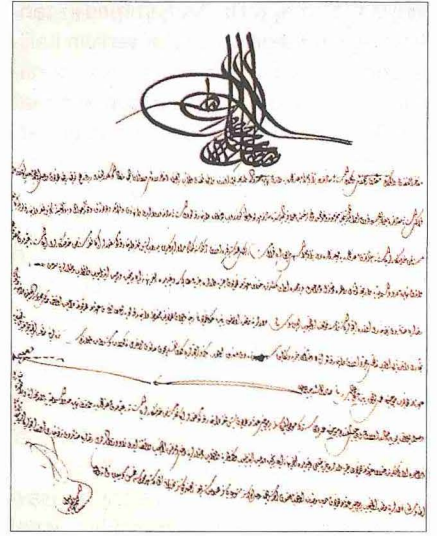
NIEBUHR, Carsten (1733-1815)

Batılı seyyah, haritacı.

17 Mart 1733'te Hannover Dukalığı'na bağlı Lüdington kasabasında bir çiftçinin oğlu olarak dünyaya geldi. Küçük yaşta annesini ve babasını kaybettiği için çocukluğunda çok az bir eğitim alabildi ve gençlik yıllarında babası gibi çiftçilik yaptı. Ancak bir yandan kendi kendine matematik ve yer ölçümü üzerine çalıştı, bir süre de Göttingen Üniversitesi Matematik Bölümü'nde okudu. 1760'ta teğmen rütbesiyle Danimarka ordusuna katıldı. Göttingen Üniversitesi'ndeki hocalarından Ahd-i Atık uzmanı Johann David Michaelis'in tavsiyesiyle Danimarka Kralı V. Frederik tarafından, Ortadoğu İslâm coğrafyasına bir araştırma gezisi yapmakla görevlendirilen ve çeşitli ilim dallarına mensup beş kişi ile eski bir askerden oluşan gruba seçildi; yola çıkmadan önce biraz Arapça öğrendi. Kopenhag Üniversitesi hocalarının hazırlayıp V. Frederik'in onayladığı bir tálimatnâme ile izlenecek rota tayin edildi. Kendilerinden birer günlük tutmaları istendi; bu tálimatnâmede ayrıca kimin hangi konularda araştırma yapacağı tek tek belirtilmişti.

4 Ocak 1761'de Kopenhag'dan gemiyle yola çıkan grup 30 Temmuz günü İstanbul'a ulaştı ve şehirde kırk gün kaldı. Bu süre içerisinde Danimarka elçisinin heyet için hazırladığı, Sultan III. Mustafa'nın tuğ-rasını taşıyan 15 Muharrem 1175 (16 Ağustos 1761) tarihli yol izninde heyet üyelerinden her birinin ismi verilmekte ve seyahat sebepleri açıklanarak gidecekleri yerler sayılmaktadır. Bugün Niebuhr'un te-rekesiyle birlikte Kiel Üniversitesi Kütüphanesi'nde bulunan belge heyetin Osmanlı topraklarında güvenlik içinde dolaşmasını sağlamıştır.

Ege adalarından geçerek Mısır'a varan heyet burada bir yıl kaldıktan sonra Ekim 1762'de Süveyş'ten hareket etti ve başlıca Kızıldeniz limanlarına uğrayıp Yemen topraklarına girdi. İklim değişikliğinden ve çeşitli hastalıklardan etkilenen grup üyelerinden ikisi burada, üçü Hindistan yolunda öldü. Tek başına son durakları Hindistan'a ulaşan Niebuhr bir yıldan fazla orada kaldı ve Aralık 1764'te Bombay'dan ayrılıp Maskat Limanı'ndan İran'a geçerek Anadolu üzerinden İstanbul'a geldi; bu arada Kıbrıs'a da uğradı. Niebuhr 20 Kasım 1767'de Kopenhag'a döndü; böylece

Carsten Niebuhr'un Osmanlı ülkesini gezmesine izin veren, III. Mustafa'nın tuğ-rasını taşıyan 15 Muharrem 1175 (16 Ağustos 1761) tarihli belge

altı kişiyle başlayan ve yaklaşık yedi yıl süren bu geziyi sadece o tamamlamış oldu.

Ülkesine döndükten sonra mühendis kaptan olarak ordudaki görevine devam eden, ayrıca gizli serviste hizmet veren Niebuhr'un önemi, gezi sırasında kendi gözlemlerini ve botanist Peter Forsskal'ın topladığı malzemeleri kitap haline getirerek yayımlamasındadır. Onun çalışmaları sayesinde Batılılar, müslüman Ortadoğu'nun fizikî ve beşerî coğrafyası ile jeostratejik önemi hakkında pek çok bilgiye ulaşmış, İngilizler onun verdiği Kızıldeniz'e dair bilgileri kullanarak ilk defa Afrika kıtasını dolaşmadan Hindistan'a gitmeyi başarmış ve Napolyon 1798'de bu yolu kesmek amacıyla Mısır'ı işgal ederken yine ondan yararlanmıştı. Ayrıca Niebuhr'un hazırladığı Yemen haritası uzun yıllar geçerliliğini korumuştur. Niebuhr gezdiği yerlerin halkı, nüfusu, dinî yapısı, iklimi, coğrafyası gibi hususlarla ilgili birçok bilgi toplamış ve bunları çalışmalarında kullanmıştır. Bu gezi, sonraki yıllarda Ortadoğu'ya yapılan birçok geziye öncülük ettiği gibi Niebuhr'un çalışmaları da bu bölgeyi Avrupalılar'a gerçek anlamda tanıtan ilk eserler arasında literatüre geçmiştir. Niebuhr ve eserleri hakkında bugüne kadar çok sayıda çalışma yapılmış olup bunların ilki, Vâkîdî'nin *Fütûh diyâr Rebi'a'sını* yayımlayan tarihçi oğlu Barthold Georg Niebuhr'a aittir ("Carsten Niebuhr's Leben", *Kieler Blaetter*, 3 [Kiel 1816], s. 1- 86). 7-10 Ekim